DEN RASENDE ELVA

I det vedlagte utdraget fra romanen «Vi er brødrene Eikemo» (Eikemo, 2024), får vi en skildring av hvilke voldsomme virkninger naturkrefter kan ha for mennesker og lokalsamfunn, både fysisk og psykisk. Den dramatiske beskrivelsen blir forsterket gjennom bruk av ulike språklige virkemidler.

Romanen åpner med en besjeling: «Elva er rasande». Her uttrykkes en menneskelig egenskap – sinne – samtidig som ordet *rasende* har konnotasjoner til voldsomme og destruktive bevegelser. At elva blir tildelt menneskelige egenskaper er et virkemiddel som går igjen gjennom hele utdraget. Dette skaper en følelse av at elva har en egenvilje og en egen natur - den skildres som voldsom og uovervinnelig, ulike hindringer gjør bare at «elva grev og finn nye løp». I et avsnitt beskrives hvordan vannet «glefsa jord og stein under grunnen til dei nærmaste husa.» Ordvalget her vekker assosiasjoner til grådighet eller en umettelig appetitt og kanskje til og med en vilje til ødeleggelse.

I utdraget kan vi også finne bruk av similer. I åpningsavsnittet sammenlignes opplevelsen av flommen med et krigsutbrudd. Denne koblingen setter på mange måter scenen for beskrivelsen som skal komme; noe kaotisk, voldsomt og traumatiserende. I et senere avsnitt blir et hus som er tatt av flommen sammenlignet med «ein husbåt med alt inni, med stolar og bord, senger og sofa, komfyr og vaskemaskin…» Dette grepet skaper en kontrast mellom alle de hverdagslige og trygge tingene som assosieres med et hjem og den skremmende opplevelsen det må være å se et helt hus seile av gårde.

Mens åpningsavsnittet er skrevet i nåtid, skifter perspektivet i resten av utdraget. Flommen beskrives videre i retrospekt, ti år etter hendelsen. Her kommer det frem at de sterke sporene som flommen skapte, stadig er sterkt til stede når den personale fortelleren uttrykker at hun kan «framleis ikkje fatte det.»

Kilde: Eikemo, M. (2024). *Vi er brødrene Eikemo.* Samlaget.

OM Å SE OG Å BLI SETT

Før i tiden var det Gud som så oss. Ikke bare så Han oss, han hadde til og med en egen sekretær som skrev alle gjerningene våre ned i en liten bok. Eller kanskje jeg blander sammen tingene. Kanskje jeg tenker på julenissen. I alle fall var det lønnsomt å gjøre gode gjerninger. Da fikk man større, og kanskje hardere, pakker til jul. Det å gjøre ugjerninger, derimot, var heller ulønnsomt. Da kunne man bli straffet og i verste fall ikke få noe som helst til jul.

I dag er det noe helt annet som ser oss. Noe maskinelt, noe som er støpt i jern og metall og sammenkoblet med flettede kobberledninger. Det kan ta form som en telefon eller et kjøleskap eller kanskje til og med som et lite blink på himmelen. Samtidig virker det mer uklart hvilke regler som gjelder, hva som gir belønning og hva som gir straff. Eller kanskje er hele premisset endret? Kanskje maskinen er der for å se etter helt andre ting?

Det er åpenbart at vi idag lever under konstant overvåkning av ukjente og gjerne godt skjulte aktører. Vi vet ikke nøyaktig hvem eller hva eller hvordan. Vi vet heller ikke så nøye hva informasjonen som samles inn brukes til, selv om vi har noen forestillinger. Allikevel virker det rimelig å påstå at dette øyet som ser oss har etablert seg som en slags mytologisk konstruksjon, tilsvarende tidligere nevnte mytiske observatører. Et slags overvesen som er allestedsnærværende. I vår kollektive bevissthet har maskinen som ser oss blitt personifisert med en egen vilje og agenda. På et dypt plan tror jeg denne konstruksjonen besvarer et grunnleggende, eksistensielt premiss i vår forståelse av verden– det å bli sett forutsetter én som ser.

Slike mytologiske konstruksjoner kan vi forøvrig finne overalt, både i fortid og nåtid, og på alle nivåer. Som et eksempel: for det fleste av oss har ikke begrepsparet dyd og synd noen relevant plass i livene våre. Det høres ut som noe gammeldags, kanskje må vi helt tilbake til middelalderen med sitt enorme overskudd av overtroer og undergangsprofetier. Dyden kunne frelse oss, synden ville fordømme oss til evig pine på et utrivelig og altfor varmt sted. Allikevel kan klimakrisen sies å være en mytologisk konstruksjon med et trossystem som har klare paralleller til den middelalderske dikotomien mellom dyd og synd. Resirkuler glass og metall, og du blir frelst. Fly til Syden, og verden går under eller i alle fall blir forvandlet til et utrivelig og altfor varmt sted.

Opp gjennom historien har moralfilosofer endevendt og utforsket forholdet mellom det gode og det onde, dyden og synden, og ikke minst – hvordan havne på den riktige siden? Det har vist seg at den helt konkrete skillelinjen mellom de to består av en gåtefull egenskap som

mennesket tilsynelatende er alene om å besitte – nemlig den frie viljen. I Orwells dystopiske roman «1984» utforskes hvordan en samfunnsorden kan etterstrebe å ville erstatte denne feilbarlige egenskapen med en helt spesiell dyd – lydighet. Lydighet, dessverre kanskje, er av den natur at den enten må gis, gjennom nettopp den frie vilje, eller tas, gjennom tvang. I Orwells roman er det det siste som gjelder. Statens seende øye er omnipotent og har ett mål for øye – å oppdage brudd på påbudet om absolutt lydighet. I Orwells univers må man «leve […] med den antagelsen at hver lyd du laget ble overhørt, og hver minste bevegelse ble iakttatt, bortsett fra i mørke.»

Hvis vi ser bort fra enkelte av omstendighetene, som den totalitære staten og påbudet om lydighet, er den totale overvåkningen som Orwell skildret i 1949 i dag helt normalt. Med den gradvise innføringen av kunstig intelligens er det heller ikke lenge før kjøleskapet ditt spør deg om du har husket å spise frokost eller om du kanskje vil spille et parti sjakk. Dette kan i og for seg høres ufarlig og kanskje til og med morsomt ut. Problemet er at kjøleskapet kommer til å spørre deg fordi det *vet* ting om deg, ting som det har samlet opp gjennom å lytte. Kanskje magen din rumlet med en spesiell frekvens. Kanskje du nevnte Magnus Carlsen i en bisetning. Og hvis kjøleskapet ditt vet dette om deg, hvem andre har tilgang til det som ytres på kjøkkenet ditt?

Ifølge samfunnsforsker Henrik Skaug Sætre påvirkes handlingene våre av at vi blir observert. Dette behøver ikke nødvendigvis å være en dårlig ting. Selv har jeg en klar opplevelse av at jeg er en bedre person når kjæresten min ser på meg. Det samme er naturlig nok ikke tilfelle hvis jeg vet at jeg blir observert av et maskinelt øye med en ukjent agenda. Problemet er bare at alle disse teknologiske øynene og ørene kom så sakte og gradvis inn i livene våre, inn i hverdagen vår. Og er det noe mennesket er god på, så er det tilvenning. God morgen, kjøleskap. A4 til B6.

I Schønnemanns satiriske tegning, «#algoritmen», kan det se ut som at vår frie vilje til en viss grad er innbilt. Her fremstilles mennesket som et barn som tror det er fritt til å bestemme, mens den personifiserte algoritmen er den voksne som vet at slik er det jo egentlig ikke. Og hvem vet egentlig, i hvilken grad våre interesser og preferanser i virkeligheten har vokst frem fra vårt eget indre, eller om de er påført oss utenfra gjennom algoritmer. Hvem er vi da?

Selve begrepet algoritme kan høres ut som en type skapning som lever i naturen. En skapning det er fryktelig mange av og som kravler litt vilkårlig omkring. Men de digitale algoritmene kravler ikke vilkårlig. De er i tjeneste. De tjener noens interesse, det være seg en kommersiell

eller en politisk aktør – noen har interesse av at vi blir påvirket, enten til å handle på en bestemt måte, eller til å tenke på en bestemt måte. Og når disse påvirkningsmekanismene blir stadig mer subtile, stadig mer vanskelig å få øye på, er det nesten umulig å vite hva som er hva. Faktisk er det nesten ikke grenser for hva vi kan trekke i tvil om oss selv. For hvorfor ønsket jeg meg egentlig harde pakker til jul? Var det egentlig algoritmene som sto bak?

I et berømt motiv av William Blake er det som om det skytes en stråle ut av øynene på en person som skuer ut i verden. Denne fremstillingen kan sies å billedliggjøre begrepet «å kaste sitt blikk på verden». I dette uttrykket bor det en forståelse av at vi ikke kun er passive mottakere av sanseinntrykk, av verdens farger og lyder. Tvert imot, mennesket er den handlende aktøren som former verden. Verden blir til i møte med oss og vårt blikk. Dette kan sies å være et vakkert og meningsfullt bilde på menneskets samhandling og deltagelse i verdens tilblivelse. Men hvis vi overfører dette bildet til det maskinelle øyet som på samme måte «kaster sitt blikk på verden», på oss, hvilke implikasjoner får dette uttrykket da? I hvilken grad formes vi av maskinens blikk? Hvem skaper egentlig hvem?

Kilder:

Orwell, G. (2016). *1984* (B. A. Herrman, Overs.). Gyldendal. (Opprinnelig utgitt 1949).

Mathisen, G. (2019, 22. oktober). *Storebror ser deg - og får deg til å oppføre deg annerledes*. Forskning.no. https://www.forskning.no/big-data-internett-mobiltelefon/storebror-ser-deg--og-far-deg-til-a-oppfore-deg-annerledes/1580694

Stricker Schønnemann, E. (2024, 13. september). *#algoritmen*. Instagram. https://www.instagram.com/evastrickerschonnemann/?igsh=Y2tlcGd6cm81anh5

Lothe, Jakob: Nittenåttifire i Store norske leksikon på snl.no. Henta 16. mai 2025 frå https://snl.no/Nitten%C3%A5ttifire

Smidt, Kristian: William Blake i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 16. mai 2025 fra https://snl.no/William_Blake